

Riksintresse för kulturmiljövården

Sparreholm (D33)

Ramsbergs ladugård i nationalromantisk stil foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Sparreholm och Långdunker representerar herrgårdslandskapets framväxt och utveckling. De utgör två olika exempel på 1700-talets herrgårdsideal och uppvisar mycket stora arkitekturhistoriska och konstnärliga värden. Till miljöerna hör en ett stort antal varierade byggnader som avspeglar den historiska jordbruksdriften, som torp, arrendegårdar och statarbostäder. Till miljön hör imponerande gårdar med arkitektritade ladugårdar. Områdets historia med tillhörande byggnader och spår i landskapet representerar alla de delar som ingår i herrgårdslivets ekonomiska produktion och sociala liv. Sparreholm och Långdunker åskådliggör ovanligt tydligt de idéer som formade 1700- och 1800-talens herrgårdsliv.

I området finns en rad fornlämningar som visar bygdens kontinuitet bakåt i tiden till yngre stenålder. De omfattar spektakulära stridsyxegravar vid Hyltinge kyrka och mer ordinära gravar från hela bronsåldern och järnåldern. Tillsammans med en fornborg och bebyggelselägen från olika tider, bl.a. bytomter berättar dessa lämningar hur området tagits i anspråk och brukats under mer än 5000 år. Yngre järnålderns gravfält visar att områdets mest betydande enheter under denna tid låg vid Långdunker och Hyltinge, i nära anslutning till de områden där godsens sedan växer fram. I området finns ålderdomliga terränganpassade vägsträckningar, bland annat utmed Malmköpingsåsen som visar på dess betydelse som kommunikationsstråk.

Upplevelsevärde

Området är omväxlande och mycket naturskönt med kuperade hagmarker, stora ekar och storskaligt åkerlandskap. Centralt i området med kyrkan i mitten ligger Sparreholm, omslutet av högvuxna träd på en udde medan Långdunker framträder synligt på långt håll på en höjd mellan sjöar. Herrgårdsmiljöerna uppvisar en rad olika byggnader med autentisk prägel som bidrar till områdets stora pedagogiska värden. Det är möjligt att följa och uppleva herrgårdslivet med dess olika miljöer från minsta torp till avskild arkitektonisk utformad parkmiljö med tempelbyggnad. Vägnetet i området omfattar såväl ålderdomliga, terränganpassade

sträckningar som rätlinjiga allékantade tillfartsvägar till godsens. Vägarnas sträckning och karaktär bidrar till upplevelsen av miljön.

I området finns en rad fornlämningar från olika tider med imponerande placering i terrängen och som är tydliga med pedagogiska värden. Hit hör bl.a. rösen söder om Västersjön, gravfälten norr om Långdunker, och fornborgen vid Ramsberg.

Bruksvärde

Området har höga värden som effektiva storjordbruk med omfattande skogsbruk. Sparreholms slott fungerar idag som konferensanläggning och dressyrcenter. Den sydöstra delen utgörs av Sparreholms Ekhagars naturreservat, en av Sveriges största ekhagar som är unik och av stor betydelse för friluftslivet.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Det ska vara möjligt att uppleva och förstå herrgårdsmiljöernas varierade byggnadsbestånd och bebyggelsemönster. Deras karaktär och utformning ska bevaras. Välbevarade, äldre bebyggelsemiljöer med kulturhistoriska kvaliteter ska vara möjliga att uppleva som viktiga inslag och som kunskapsbärande element i det större herrgårdslandskapet.

Kyrkomiljön ska bibehålla sin karaktär.

Kontinuitet i markzonering med öppna odlade dalgångar och sluttningar omgivna av skogsklädda höjder ska bevaras. Den öppna inägomarkens karaktär med tillhörande vägnät, kantat av alléer och omgivande ädelövskogar ska bibehålla sin prägel.

Landskapets kulturhistoriska komponenter, bland annat den ålderdomliga vägsträckningen ska vidmakthållas och kunna brukas i samma utsträckning som idag.

Fornlämningarna ska bevaras i enlighet med KML.

Det innebär att:

- Herrgårdsmiljöernas byggnadsbestånd ska underhållas med varsamhet.
- Bebyggelsemiljöerna är känsliga för nya inslag.
- Den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen ska underhållas och fortsätta att brukas.
- Hagmarkerna med sina stora ekar ska betas och området alléer bör skötas så att landskapsbilden består.
- Vid behov bör alléerna kompletteras med nya träd.
- Ingrepp i fornlämningarna eller i deras närmiljö ska undvikas.

Beskrivning

Naturgeografi

Området präglas av ett nordväst till sydostgående sprickdalslandskap med markanta åsryggar och skogbevuxna höjder med branta sluttningar. Mellan dessa ligger uppodlade dalgångar med sjöarna Lillsjön och Västersjön i norr sammanbundna genom Kyrkån med Båven i söder. Tidigare utgjorde ån och de två norra sjöarna en sammanhängande sjö. Kännetecknande för området är Sparreholms ekhagar som är ett av Sörmlands största sammanhängande ek- och hagmarksområden. Det är kraftigt kuperat och omväxlande med bergspartier, ängsmark, öppen hagmark och dungar med äldre lövträd, företrädesvis ek. Den sydöstra delen från Båven i söder till Långdunker är naturreservat.

Dagens landskapsbild

Området uppvisar ett böljande, naturskönt odlingslandskap med herrgårdsmiljöer präglad av skarpa åsryggar med lövträd. Centralt genom området går Kyrkån som binder samman Sparreholm i söder vid Båven med Långdunker i norr vid Lillsjön och Västersjön. Dalgången med ån kantas i väster av ett mjukt kuperat odlingslandskap med åkerholmar. Mellan ån och odlingsmarken går Malmköpingsåsen som en vindlande, smal åsrygg. I öster domineras den norra delen av bergsbranter som bildar gräns mot den höglänta utmarken i Mälarmården. I sydost övergår bergen i ett kuperat ängs- och hagmarkslandskap som sträcker sig ner till Båven i söder. De natursköna naturbetesmarkerna präglas av mycket stora ekar.

Sparreholm ligger på en udde i sjön Båven med en skyddande träridå utmed stränderna mot Båven. Utblickarna över vattnet är begränsade. Långdunker ligger på ett näs med vid utsikt över Lillsjön och Västersjön, närområdet präglas av vidsträckta våtmarker.

Dagens brukande

Jordbruk och skogsbruk.

Dagens bebyggelsestruktur

Område domineras helt av de två herrgårdarna Sparreholm och Långdunker med tillhörande torp och arrendegårdar. Sparreholms CDL ritades av Adlercrantz och blev färdigt 1764. Huvudbyggnaden flankeras av två låga flyglar som tillsammans omsluter gårdsplanen. Norr om corps de logi ligger ett stall och vagnsbod, uppförda under 1700-talet. En omfattande ombyggnation genomfördes 1897 varvid CDL fick en förhöjd kupol, en portik och hörntorn mot trädgården. Inredningen fick en mer tung prägel. Till mangården har det tidigare hört ytterligare flygelbyggnader och ett orangeri.

Nordost om kyrkan uppfördes en folkskola år 1845, den sk. Sprengtportenska skolan efter dåvarande ägare av Sparreholm. Lilla skolan uppfördes 1879 och fungerade som småskola. Skolorna är idag bostäder. Ekonomibyggnader låg fram till mitten av 1800-talet norr om mangården invid Änglund. I slutet av 1800-talet har man uppfört en brukningscentrum vid Björkhult, där det allttjämt finns kvar flera arbetarbostäder.

Vid Lyftinge som tidigare hört till Sparreholm finns 1600-talets manbyggnad kvar.

Långdunkers herrgård ligger på en höjd vid Lillsjön. Huvudbyggnaden är uppförd under 1700-talet, stilmässigt med Carl Hårlemans byggnader som förebild. Till miljön hör en stor ladugård med två körbroar och loge uppförda 1903 samt ett timrat magasin.

Många av de arrendegårdar och torp som hyst godsens arbetare finns allttjämt kvar. Bland arrendegårdarna kan nämnas Ramsberg. Gården fick nya byggnader under 1920-talet i nationalromantisk stil som omfattar ladugård, loge, och två bostadshus, ett för arrendatorn och ett med arbetarbostäder. Vid arrendatorbostället ligger två flyglar som ingått i en äldre gårdsbildning. Flera av torpen uppfördes i tegel, t.ex. Knäppinge och Grindstugan. Vid Näsåker finns en ålderdomlig timrad stuga.

Intill kyrkan ligger en putsad tegelbyggnad från 1780-talet, uppförd som fattigstuga och sockenstuga. Numer används den som kyrkvaktmästarbostad.

Historiska skikt

Stenålder - De äldsta fynden i området kan dateras till stenålder och består av fynd av stenyxor m.m. Ett ovanligt fynd av en stenåldersgrav från stridsyxekulturen, ca 2000 f. Kr, gjordes på 1950-talet när Hyltinge nya begravningsplats anlades. Den innehöll en rad miniatyrföremål. Liknande gravar har påträffats vid Malma hed. Boplatser från yngre stenålder eller äldsta bronsålder finns norr om Långdunker, vid Rostock, norr om Björkhult och söder om Hyltinge kyrka.

Bronsålder – äldre järnålder - Utmed kanterna av dalgången och på krönet av Malmköpingsåsen ligger ensamliggande stensättningar och små rösen som ett pärlband som visar att området blev helt koloniserat under bronsålder med bosättningar som uppvisar ungefär samma mönster genom äldre järnålder. Gravarnas spridning och antal under bronsålder och äldre järnålder tyder på ett intensivt nyttjande av landskapet under dessa årtusenden.

Yngre järnålder - Från brytningstiden mellan äldre och yngre järnålder, folkvandringstid, finns en fornborg på ett markant berg nordväst om Ramsberg. På höjden mellan Lillsjön och Västersjön samt vid Ramsberg och Björkhult finns förhållandevis små gravfält med ett gravskick som visar att merparten av gravarna anlagts under yngre järnålder. De mest betydande bebyggelseenheter under yngre järnålder kan knytas till gravfälten norr om Långdunker och gravfälten vid Björkhult, väster om Sparreholm. I övrigt framstår yngre järnålderns enheter som relativt små.

Medeltid - Under 1100-talet uppfördes Hyltinge kyrka. Under 1300-talet byggs kyrkan ut med ett kor.

Nyare tid – År 1634 bildades ett säteri av gårdarna i Hyltinge by, kallat Hyltingenäs, som snart fick namnet Sparreholm efter släkten Sparre. De båda godsens Sparreholm och Långdunker brukades under flera århundraden tillsammans under samma ägare. Från äldre tid finns det kvar en manbyggnad från 1600-talet vid Lyftinge.

Vid mitten av 1700-talet uppfördes Sparreholms huvudbyggnad enligt ritningar av C F Adlercrantz. Förutom huvudbyggnad ingick fyra flyglar, nu nedrivna, och ett orangeri, nu nedbrunnet. Byggnationerna pågick under en lång tid och mot slutet av 1700-talet uppfördes ett stall och ett vagnshus vid bron över till ön. Till denna tid hör också den 1 kilometer långa lindallén mellan herrgården och kyrkan.

Vid 1800-talets början byggs Hyltinge kyrka om och förlorar då sitt medeltida utseende genom ett nytt kor och ett nytt torn. Intill kyrkan ligger ett hus från 1780-talet uppfört som sockenstuga och fattigstuga. Idag fungerar den som bostad för kyrkovaktmästaren. Nordost om kyrkan låg Folkskolan och Småskolan.

Vid 1800-talets byggdes Sparreholms huvudbyggnaden om och fick det utseende den har idag. Den omges av en park som omfattar östra sidan av Torparviken med Tempelberget och de för Sparreholm typiska ekhagarna. Till egendomen har det hört en rad torp och arrendegårdar, varav merparten alltså finns kvar idag. I öster ligger Ramsberg arrendegård. Söder om herrgården går järnvägen som öppnade för trafik 1862. Den passerar på en bank.

Långdunkers herrgård ligger på en höjd vid Lillsjön. Huvudbyggnaden är från 1700-talet och ekonomibyggnader från tidigt 1900-tal.

Sparreholm fungerar idag som konferensanläggning och som utbildningscentra i hästkunskap. Markerna tillhör och brukas idag av Långdunker. Långdunker och Sparreholm har under långa tider hört samman. I ägorna ingår numera även Björkhults gård.

Värdetext 1987

Sparreholm: Herrgårdslandskap med bevarad torpbebyggelse, fornlämningar och äldre vägar. Sockenkyrka med två f.d. skolhus. Sparreholms 1600-talssäteri med nuvarande herrgårdsanläggning från 1700-talet. Långdunkers och Ramsbergs herrgårdar med ståtliga ekonomibyggnader, bl.a. har Ramsberg en ladugård i nationalromantisk stil.

Historiska näringar

Jordbruk, djurhållning och skogsbruk. Till godset hörde det under 1800-talet både kvarn och såg, de låg dock utanför det som idag ingår i riksintresseområdet. När stationssamhället Sparreholm växte fram utvecklades en rad små industrier, t.ex. Sparreholms ångsåg.

Kommunikation

Vägarna i området har kontinuitet tillbaks i tiden till minst 1670-talet då de återges på en sockenkarta. Flera vägar är tydligt terränganpassade med ålderdomlig prägel. Landsvägen mellan Eskilstuna och Nyköping passerar väster om slottet och följer i stort sett Malmköpingsåsen. Stambanans möte med landsvägen gjorde att en station placerades vid Sparreholm 1862.

Samhällsfunktioner

Sockencentrum vid Hyltinge kyrka med fattigstuga, sockenstuga och skolor. Järnvägsstationen förläggs till ett näs söder om herrgården och järnvägssamhället Sparreholm växer fram. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet växer stationssamhället Sparreholm fram med en rad industrier, bl.a. Sparreholms ångsåg.

Makt

Gods med många underlydande torp och arrendegårdar.

Vems landskap

Adelns.

Visuella/ historiska samband

Förhållandet mellan godsens corps de logi och ekonomibyggnaderna illustrerar avstånd och skillnad mellan adelns och jordbruksarbetarnas värld. De många torpen och arrendegårdarna i området visar på de funktionella och sociala sambanden inom godsen Långdunker och Sparreholm.

Koppling till naturgeografi

Landskapet är kraftigt kuperat varför man i huvudsak kan tala om tre landskapsrum med Hyltinge kyrka på krönet av den höjd som separerar dessa men också binder dem samman. Från kyrkan kan man se Långdunker i norr, den uppodlade jordbruksmarken i nordväst men också Sparreholms alléer och ädellövskogsparker i söder och syd ost. Gemensamt för de båda slotten är deras, av naturgeografin givna, separerata enskilda lägen invid en sjö. De ligger med framträdande placering på utskjutande uddar omgivna av vatten, idag delvis igenväxt vid Långdunker.

Vid Långdunker bidrar sjöar, våtmark och bergsbranter till att den rumsliga upplevelsen. Vid Sparreholm omges herrgården av lummig ädellövskog på samma sätt som stränderna utmed Båven.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sparreholm (D33)

Socken: Hyltinge sn

Kommun: Flens kommun

Karaktärstyp: Herrgårdslandskap

Karaktärsord: Stenåldersboplatser på Malmköpingsåsen, stridsyxegrav, krönrösen, stensättningar, fornborg, gravfält, 1100-talskyrka, kyrkomiljö, säteribildningar, avhysta byar, påkostade corps de logi, alléer, parker, stora gårdar, torp, arrendegårdar, arbetarbostäder, konferens- och hästcentra.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Kyrkomiljön, 4 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

Riksintresseområde för naturvården, 3 kap.6§MB – Långdunkers odlingslandskap i herrgårdsmiljö och Lyftinge–Stora Rostock naturbetesmark i väster.

Riksintresse för friluftslivet 3 kap. 6§ MB – Båvenområdet

Natura 2000-område, 4 kap 8§ MB – Båvenområdet

PBL 8 kap. §13, 14, 17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

I väster ingår Lilla och Stora Råstock med tillhörande ängs- och hagmarker. I nordväst bildar Lillsjön och dess östra strand en ram runt herrgårdsmiljön vid Långdunker. Mälarmårdens förkastningsbrant ingår i riksintresset då den är av stor betydelse för upplevelsen av de uppodlade dalgångarna. Den kan ses som en vägg som omger det odlade landskapsrummet.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Stenålder – äldre bronsålder	Boplatser norr om Långdunker. Vid Rostock, norr om Björkhult, Söder om Hyltinge ka.		Malmköpingsåsen är rik på stenålderboplatser		Fynd av stridsyxegrav vid Hyltinge nya begravningsplats Strandlinjekarta
Bronsålder – äldre järnålder	Stort antal gravar - området var fullt koloniserat		Gravar som ett pärlband utmed åsen	Fornborg	Krönrösen Strandlinjekarta Fornborg
Yngre järnålder	Ordinära gravfält visar på ordinära gårdar vid Långdunker, Ramsberg o Hyltinge			Ordinär vikingatida bondebygd	
1100-talet	Hyltinge ka			Sockencentra	Hyltinge ka
1600-talet	Säteribildningar - Hyltinge by och Lyftinge blir Hyltingenäs/ Sparreholm. Jordbruk				1600-tals manbyggnad vid Lyftinge
1700-talet	Sparreholm CDL enl Adlercrantz ritning. Långdunker CDL fr 1700-t i Hårlemans stil Jordbruk		1 km lindallé fr kyrka till herrgård	Sockencentra m sockenstuga o fattigstuga	CDL. stall o vagnshus, lindallé Sockenstuga o fattigstuga Äldre kartmaterial
1800-talet	Kyrkan byggs om, Sparreholms CDL byggs om	Jordbruk. Park anläggs i öster	Järnvägen går på en bank Som Sparreholm, öppnades 1862	Torp o arrendegårdar	Torp o arrendegårdar som finns kvar, t.ex. Knäppinge, Grindstugan, Näsåker Äldre kartmaterial
1900-talet	Långdunker – stora ekonomibyggna-der fr 1903. Ramsbergs arrendegård – 1920t - nya byggnader i nationalromatisk stil. Jordbruk				Långdunkers gård, Ramsbergs byggnader
2000-talet	Sparreholm konferens- och hästcentra. Långdunker jordbruk.				Hästanläggningar